

30 let asymptotické volnosti

a

40 let kvarků

aneb

pád a triumf kvantové teorie pole

(Od **barevných kvarků** ke **kvantové chromodynamice**)

O tom, jak měl jeden mladý doktorand správné vnuknutí, ale smutný osud, jak dva další zachránili kvantovou teorii pole a jak se z Šavla stal Pavel.

D. Gross: Pokrok ve vědě jde často daleko složitějšími cestami, než o jak se o tom dočítáme v knihách o historii vědy. To platí zvláště o teoretické fyzice, částečně proto, že dějiny píší vítězové. Historikové často ignorují různé cesty, jimiž se vývoj ubíral, mnohé falešné stopy po nichž se fyzikové ubírali a všechny chybné představy, jež měli. Četbou historie jen vzácně získáme správnou představu o skutečné podstatě vědeckého pokroku, do něhož patří fraška stejně jako triumf.

Vznik a vývoj kvantové chromodynamiky je krásný příklad vývoje od frašky až k triumfu.

Doporučuji:

D. Gross: Twenty five years of asymptotic freedom, hep-ph/9809060

H. Lipkin: Quark model and quark phenomenology, hep-ph/9301246

O. Greenberg: From Wigner's supermultiplet theory to quantum chromodynamics, hep-ph/0212174

G. 't Hooft: When was the asymptotic freedom discovered? or Rehabilitation of quantum field theory, hep-th/9808154

Trocha prehistorie

1927: **P. Dirac**: formuloval **kvantovou elektrodynamiku**
QED je abelovská **kalibrační teorie**

1932:

- **C. Anderson**: **pozitron**
- **J. Chadwick**: **neutron**
- **W. Heisenberg**: představa **výměnných sil** mezi protony a neutrony, proton a neutron **formálně** jako dva stavy nukleonu, ale je mezi nimi obrovský rozdíl:

$$\text{neutron} = \text{proton} + \text{elektron}$$

1935: **H. Yukawa**: formuloval **silnou interakci** mezi protony a neutrony, zprostředkovanou výměnou **nabitých pionů** s hmotnostmi cca **200 MeV**

1936: **G. Breit, C. Cassen, Condon**:
isotopický spin jako vnitřní stupeň volnosti
motivováni **experimentálními údaji** o **pp** a **np** rozptylu
postulovali **isotopickou invariance** silných sil mezi n a p

1937: **C. Anderson, M. Neddermeyer**: první náznaky
existence **mionu** (trvalo 10 let než se vše vyjasnilo)

1938: **N. Kemmer**: rozšířil isotopický spin **na piony**, postuloval
isotopickou **invarianci sil mezi nukleony a piony**

1948: **F. Dyson, R. Feynman, J. Schwinger, S. Tomonaga**:
Procedura **renormalizace**, tj **odstranění nekonečen**,
které objevují při výpočtu **vyšších řádů** a pocházejí od
příspěvků **kvantových efektů** na **malých vzdálenostech**

Renormalizace QED má dva aspekty:

- odstranění **nekonečen**
- zavedení „**efektivního elektrického náboje**“, závisějšího na vzdálenosti

---

P. Dirac (1974):

Většina fyziků je s touto situací velmi spokojena. Říkají: „kvantová elektrodynamika je dobrá teorie a my se o její základy nemusíme obávat.“ Musím říci, že **já jsem s touto situací velmi nespokojen**, protože tak zvaná „dobrá teorie“ zanedbává nekonečna, která se objevují v jejích rovnicích a to způsobem zcela libovolným. **Tohle prostě není rozumná matematika. Rozumná matematika zanedbává veličiny, které jsou malé a ne veličiny, které jsou nekonečně velké a vám se nehodí do krámu!**

Nesouhlasím tedy v tomto bodě s většinou dnešních fyziků. Já prostě nemohu tolerovat odklon od standardních pravidel matematiky. Z toho podle mého názoru plyne, že **základní rovnice nejsou správné. Musejí být nějakým drastickým způsobem změněny, tak aby se v nich nekonečna vůbec neobjevovala.....** Tento požadavek povede nutně ke skutečně drastické změně, malá změna nepostačí.

Dirac se v zásadě mýlil, neboť změna, kterou vývoj přinesl, **nebyla drastická, ale přesto z teorie nekonečna odstranila**. Tuto změnu přinesla vlastnost některých teorií, která se nazývá

asymptotická volnost

Tu má **kvantová chromodynamika**, ale nikoliv QED.

1954: **C. Yang a R. Mills:** neabelovské kalibrační teorie vycházející z **principu lokální kalibrační invariance** **klíčový okamžik** vývoje teorie sil mezi elementárními částicemi

1955: **L. Landau, Pomerančuk et al.:** **neúspěšná**, ale velmi důležitá snaha dát renormalizaci **názorný fyzikální a dobrý matematický obsah**,

Výsledky **Landaua** a **Pomerančuka** vedly řadu teoretiků k **odklonu od kvantové teorie pole** jako základního teoretického nástroje pro popis **silných interakcí**. Většina teoretiků se přiklonila k matematickému formalismu tzv. **analytické teorie S-matice** a **(ne)fyzikální myšlenky demokracie mezi hadrony (bootstrap)**.

1948: **C. Powell:** objev **nabitého pionu** v kosmickém záření pomocí jaderných emulzí

1948-1964: v kosmickém záření a od roku 1953 převážně na urychlovačích byly objeveny **desítky nových částic** podobných nukleonům a pionům
Klíčovou roli sehrály objevy

- **baryonu Ω** v roce 1964
- **nukleonové resonance Δ** v roce 1952-1955

1955: **R. Hofstadter:** experimenty s rozptylem elektronů na protonech ukázali, že elektrický náboj je v protonu rozložen spojitě a **proton se chová zhruba jako kulička o poloměru cca 1 femtometr**

Snahy pochopit systematiku pozorovaných částic

1949: Fermi-Yang: pion=nukleon+antinukleon

1956: Sakata: tři základní částice: N,P, Λ

Name	Model	Isotopic Spin	Strangeness	Ordinary Spin
$\mathcal{N}$		1/2	0	1/2
$\bar{\mathcal{N}}$		1/2	0	1/2
Λ		0	-1	1/2?
$\bar{\Lambda}$		0	1	1/2?
π	$\mathcal{N} + \bar{\mathcal{N}}$	1	0	0
$\theta(\tau)$	$\mathcal{N} + \bar{\Lambda}$	1/2	1	0?
$\bar{\theta}(\bar{\tau})$	$\bar{\mathcal{N}} + \Lambda$	1/2	-1	0?
Σ	$\mathcal{N} + \bar{\mathcal{N}} + \Lambda$	1	-1	1/2?
Ξ	$\bar{\mathcal{N}} + \Lambda + \Lambda$	1/2	-2	1/2?

Here $\mathcal{N}$ and $\bar{\mathcal{N}}$ denote nucleon and antinucleon respectively, whereas Λ and $\bar{\Lambda}$ denote Λ^0 and anti- Λ^0 respectively³⁾.

$$\text{baryony: } 3 \otimes 3 \otimes 3 = 15 \oplus 6 \oplus 3 \oplus 3$$

$$\text{mezony: } 3 \otimes 3 = 8 \oplus 1$$

1961: Y. Neeman a M. Gell-Mann: „eightfold way“
symetrie mezi hadrony, založená na **grupě SU(3)**

$$3 \otimes 3 \otimes 3 = 10 \oplus 8 \oplus 8 \oplus 1$$

$$3 \otimes 3 = 6 \oplus 3$$

1964-1965: G. Zweig, M. Gell-Mann, Y. Nambu a další
(Greenberg, Lipkin, Tavchelidze, Gursej, Radicati, Lee)

kvarkový model jako podstata unitární symetrie

- spektroskopie hadronů
- magnetické momenty baryonů ( )

Problémy: - **statistika** kvarků (Pauliho princip)

- **neexistence volných** kvarků
- proč jen **některé** multiplety

Kvarky jako - **fyzikální objekty** (**Zweig**) nebo jen jako

- **matematický pojem** (**Gell-Mann**)?

Sám **M. Gell-Mann** charakterizoval použití kvarků takto:

Konstruujeme matematickou teorii silně interagujících částic, která **může, ale nemusí** mít něco společného s realitou. Nalezneme vhodné algebraické vztahy, které v modelu platí, **postulujeme jejich platnost a pak model zahodíme**. Tento proces připomíná způsob, jak se ve francouzské kuchyni peče bažant: kousek bažanta se vloží mezi plátky telecího, peče se a **pak se telecí vyhodí**.

O. Greenberg: kvarky jako **parafermiony**

ekvivalentní zavedení **dalšího vnitřního kvantového čísla, které má tři hodnoty**

Y. Nambu:

- **každý kvark existuje ve třech vnitřních stavech, které Pais nazval barva.**
- **kvazijaderný model barevných kvarků:** interakce barevných kvarků zprostředkována výměnou **8 barevných gluonů** tj. barva hrála **dynamickou roli!**
- dynamické vysvětlení **proč v přírodě neexistují jen barevné stavy**
- tyto **gluony spolu interagovaly!**

Tento model měl základní rysy **kvantové chromodynamiky**, ale také **mnoho odpůrců**, především **Zweigova** interpretace.

M. Gell-mann (konference v Berkeley, léto 1967):

Uvažujeme tři **hypotetické a pravděpodobně fiktivní** kvarky se spinem $\frac{1}{2}$ ....Známé mesony vytváříme formálně z páru kvarku a antikvarku a známé baryony ze tří kvarků....

Co to však znamená? Co jsou ty kvarky? Myšlenka, že mezony a baryony jsou složeny primárně z kvarků **je těžko přijatelná**, protože my přece víme, že v rámci disperzních relací jsou převážně, když ne zcela, **složeny jeden z druhého**.

Pravděpodobnost, že mezon se skládá z reálného kvarku a antikvarku místo dvou mezonů či baryonu a antibaryonu **musí být malá**. Kvarky o nichž mluvíme jsou **matematické entity**.

Jsou-li mezony a baryony složeny s matematických kvarků, může být kvarkový model perfektně slučitelný s hypotézou bootstrapu.

od podzima 1967: experimenty ve SLAC:

při **tvrdých nepružných** srážkách s elektronem se proton chová jako **svazek (skoro) neinteragujících bodových částic** se spinem $\frac{1}{2}$, **Feynmanem** nazvaných **partony**.

Úporná snaha **pochopit škálování** v rámci analytické teorie S-matic, **další útok na kvarkový model:**

J. Bjorken (Symposium ve SLAC, září 1967):

Zdá se, že dosavadní data neukazují na velké hodnoty účinného průřezu, které tento model bodových konstituentů předpovídá. Další data jsou nutná k tomu, **aby byl model elementárních konstituentů úplně vyvrácen**.

K. Gottfried: Myslím, že profesor Bjorken i já jsme zkonstruovali součtová pravidla **v naději, že tím vyvrátíme kvarkový model**.

1968: **Feynman** pro vysvětlení této skutečnosti formuloval
partonový model,
v němž jsou nabité partony=kvarky

Zásadní problém (pro mnohé, ale ne všechny):

jak smířit partonový model s experimentálním faktem, že kvarky jako volné neexistují?

Koncem 60. let podnikli **D. Gross, C. Callan** a další teoretikové promyšlený pokus

zničit jednou pro vždy kvantovou teorii pole

jako základní nástroj pro popis mikrosvětla.

D. Gross ve vzpomínkách v roce 1992:

Rozhodl jsem se, a to zcela vědomě, dokázat, že lokální **kvantová teorie pole nemůže vysvětlit experimentální fakt škálování a neposkytuje tedy vhodný rámec pro popis silných interakcí**. Výsledky experimentů o hlubokém nepružném rozptylu měly tedy definitivně rozhodnout otázku platnosti kvantové teorie pole.

Plán útoku měl dvě části. Za prvé, chtěl jsem dokázat, že ultrafialová stabilita, tj. **vymizení efektivní vazbové konstanty silných interakcí na malých vzdálenostech**, později nazvaná „**asymptotická volnost**“ byla nutné pro vysvětlení škálování. Za druhé jsem si vzal za cíl **ukázat, že asymptoticky volné teorie neexistují**.

Práce na zničení Kartága postupovaly zdárně a **první část plánu byla do konce roku 1972 úspěšně provedena**.

Druhou část zadal **Gross** svému 22-ti letému doktorandovi

Franku Wilczekovi

Shodou okolností stejný úkol a prakticky ve stejnou dobu zadal i **Sidney Coleman** svému doktorandovi

Davidu Politzerovi

Ti během půl roku ukázali, že **neabelovské kalibrační teorie**

jsou (za určitých okolností) **asymptoticky volné!!!**

D. Gross pokračuje:

Pro mne byl objev asymptotické volnosti **zcela neočekávaný**. Tak jako ateista, jenž právě přijal vzkaz z hořícího křoví, se ze mne stal okamžitě věřící. **Teorie pole nebyla chybná**, ale **škálování musí být vysvětleno v rámci asymptoticky volné teorie silných interakcí**.

Gross s Wilczekem (a **Georgi a Politzerem**) v brzy nato následujících pracích formulovali

kvantovou chromodynamiku,

a ukázali jak **přibližné škálování** z QCD plyne.

- **fyzikální význam asymptotické volnosti**: silné interakce kvarků a gluonů **jsou na malých vzdálenostech slabé** a pro jejich popis lze použít poruchovou teorii.
- **příčina asymptotické volnosti**: Vakuum QCD se chová jako **barevné paramagnetikum**, což v kvantové teorii pole automaticky implikuje **antistínění barevných nábojů!**
- **důsledky**: **v QCD nejsou (ultrafialová) nekonečna !!!**

Závěrečné poznámky:

- Správnost základní myšlenky kvarkového modelu obecně a **Zweigova přístupu** speciálně byla definitivně potvrzena objevy
  - **c-kvarku** v roce 1974
  - **b-kvarku v roce** 1977
  - **t-kvarku** v roce 1994
- **QCD** se zrodila z **konfrontace experimentu a teorie**, nikoliv jen v hlavách teoretiků
- **Úspěch má vždy hodně rodičů**: musíte **nejenom vědět**, ale hlavně **chápat**, co jste objevili, jinak dopadnete jako
  - **M. Terentev a M. Vanjašin** a
  - **G. 't Hooft**
- Setrvačnost myšlení **zbrzdila přijetí řady nových myšlenek** a zhatila kariéru několika mladých fyziků, zvláště **G. Zweiga**.
- **QCD neformulovali Gell-Mann, Fritsch a Leutwyler** (jak se často tvrdí), ale **Nambu, Gross, Wilczek a Politzer**.